

ROCZNIK POLSKIEGO TOWARZYSTWA HERALDYCZNEGO

POD REDAKCJĄ SŁAWOMIRA GÓRZYŃSKIEGO

NOWEJ SERII TOM IX (XX)

WARSZAWA 2010

Tadeusz Jurkowlaniec
Warszawa

Elbląskie epitafium Juliusa Welsera. Z badań nad średniowiecznymi nagrobkami w Prusach

W badaniach wybranej grupy zabytków sztuki dawnej na określonym obszarze geograficznym problemem fundamentalnym jest oszacowanie stosunku liczby dzieł zachowanych do ich zwykle niesprecyzowanego inwentarza pierwotnego. W sposób szczególny dotyczy to średniowiecznej sztuki sepulkralnej w Prusach; a zwłaszcza w jednym z głównych ośrodków kraju — w Elblągu, gdzie znajdował się bodaj najstarszy nagrobek z czasów krzyżackich, upamiętniający osobę zmarłą w roku 1264 (lub 1265) i pochowaną w staromiejskiej farze¹. Tam też zapewne jakiś monument — może podobny do sławnej płyty gdańskich burmistrzów Leczkowa i Hechta, zgładzonych przez Krzyżaków 6 IV 1411 r.² — upamiętniał burmistrza Johana Thorun i rajcę Johana Roden, którzy po bitwie pod Grunwaldem również zabiegali o porozumienie z królem Polski. Wnet zginęli w podejrzanych okolicznościach (przypuszcza się sprawstwo Zakonu) i po 19 IX 1410 r. pochowano ich razem, uroczyscie u św. Mikołaja³. Nie sposób dociec zmian zaszłych w farze w okresie reformacji i kontrreformacji⁴, między innymi dlatego, że w związku z jej odbudową po pożarze w roku 1777 sprzedano uszkodzone pomniki, traktując te kamienne jako suro-

¹ Nagrobek przepadł prawdopodobnie między rokiem 1742 a 1753. — A. N. Tolkemit, *Elbingscher Lehrer Gedächtniß, ..., herausgegeben durch ..., Danzig, Thomas Schreiber, 1753, s. 10; T. Jurkowlaniec, Mittelalterliche Grabmäler in Preußen, [w:] G. Eimer, E. Gierlich, M. Müller (hrsg.), Ecclesiae ornatae. Kirchengeschichte des Mittelalters und der frühen Neuzeit zwischen Denkmahwert und Funktionalität, (Kunsthistorische Arbeiten der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen 6), [Bonn 2009], przyp. 30 na s. 184.*

² Ostatnio — T.J.[urkowlaniec], *Phyta nagrobna burmistrzów Konrada Letzkau i Arnolda Hechta, po 6 IV 1411, [w:] Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 10 czerwca–12 września 2010 roku, t. I, red. naukowa B. Pospieszna, Malbork 2010, s. 247, nr 3.III.6.4.*

³ M. Toeppen, *Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter*, Heft 1, Danzig 1871, s. 104; *Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga*, wyd. M. Pelech, cz. 1 (1404–1410), „Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes” t. 72, Toruń 1987, s. 228 [1047]; M. Pelech, *Die Teilnahme der Altstadt Elbing am Großen Krieg (1409–1411) und ihre während des Krieges erlittenen Schäden* „Beiträge zur Geschichte Westpreußens. Zeitschrift der Copernicus-Vereinigung zur Pflege der Heimatkunde und Geschichte Westpreußens e.V.” 10, 1987, s. 60–61; A. Czachorowski, *Elbląg w wielkiej wojnie Polski z zakonem krzyżackim, [w:] Historia Elbląga, t. 1. Do 1466 r., red. S. Gierszewski, A. Groth, Gdańsk 1993, s. 249–252.*

⁴ *Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520–1621. Źródła do dziejów reformacji w Prusach Królewskich*, zebrał i oprac. A. Szorc (Źródła Historii Kościoła. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Wydział Teologii, 1), Olsztyn 2002, tu nr 359, s. 496 [6, 7]; s. 521, nr 380. Zob. też m.in.: [Anton] Eichhorn, *Bischof Simon Rudnicki's Kampf um die St. Nicolai-Pfarrkirche in Elbing* „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands” 2, 1863, s. 536.

wiec do prażenia wapna⁵. Szczęśliwie wcześniej wybrane inskrypcje ponotowali Johann Heinrich Dewitz (1706–1767) i Johann Georg Neumann (1716–1778)⁶. Z pierwszych 300 lat istnienia kościoła św. Mikołaja przetrwały do XX w. zaledwie dwa pomniki: płyta Johanna Grolle (zm. 1355) oraz fragmenty nagrobka dwóch osób (zaprzepaszczone w związku z II wojną światową)⁷. W tej sytuacji trzeba podjąć każdą sposobność, która mogłaby przybliżyć pierwotny inwentarz dzieł średniowiecznej sztuki sepulkralnej w Elblągu.

*

Archiwum Państwowe w Gdańsku przechowuje dokument zatytułowany *Nachricht von einem alten Epitaphio alhier in Elbing*⁸, zawierający odpis „Instrukcji” (il. 1–3), wysłanej do Elbląga 2 I 1768 r. przez norymberskiego patrycjusza barona Paula Karla Welsera von und zu Neunhof und Röthenbach bei St. Wolfgang (1722–1788)⁹. Zdaniem nadawcy w kościele parafialnym w Ellwangen w Prusach¹⁰ ma wisieć drewniana tarcza z herbem Welserów, datą 1274¹¹ oraz z nazwiskiem Juliusa Weslera, rycerza zakonu niemieckiego. Autor „Instrukcji” domagał się urzędowego

⁵ M. G. Fuchs, *Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebietes ...*, Bd. 2, Elbing 1821, s. 207, 208, 220–228, 235; M. Józefczyk, *Elbląg 1772–1850, kościoły chrześcijańskie na przełomie dwu epok*, Pelplin 2000, s. 93, 95–96. Nie znam losów dwóch nagrobków z brązu, które upamiętniały członków patrycjuszowskiego rodu Rouberów; odnotował je A. N. Tolkemit, *Elbingscher Lehrer...*, s. 9.

⁶ J. H. Dewitz, *Epitaphia und Inscriptiones aller Kirchen der Städte Elbing und deren Territorii*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, syg. AGP 492/317; J. G. Neumann, *Epitaphia aus der Pfarr- oder St. Nikolai Kirche in Elbing*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, syg. AGP 492/971. Zob. też: B. Schmid, *Die Inschriften des deutschen Ordenslandes Preußen bis zum Jahre 1466* „Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft, Geisteswissenschaftliche Klasse” 11, 1934/1935, Halle (Saale) 1935, s. 122, nr 151; s. 126, nr 161; s. 134, nr 183.

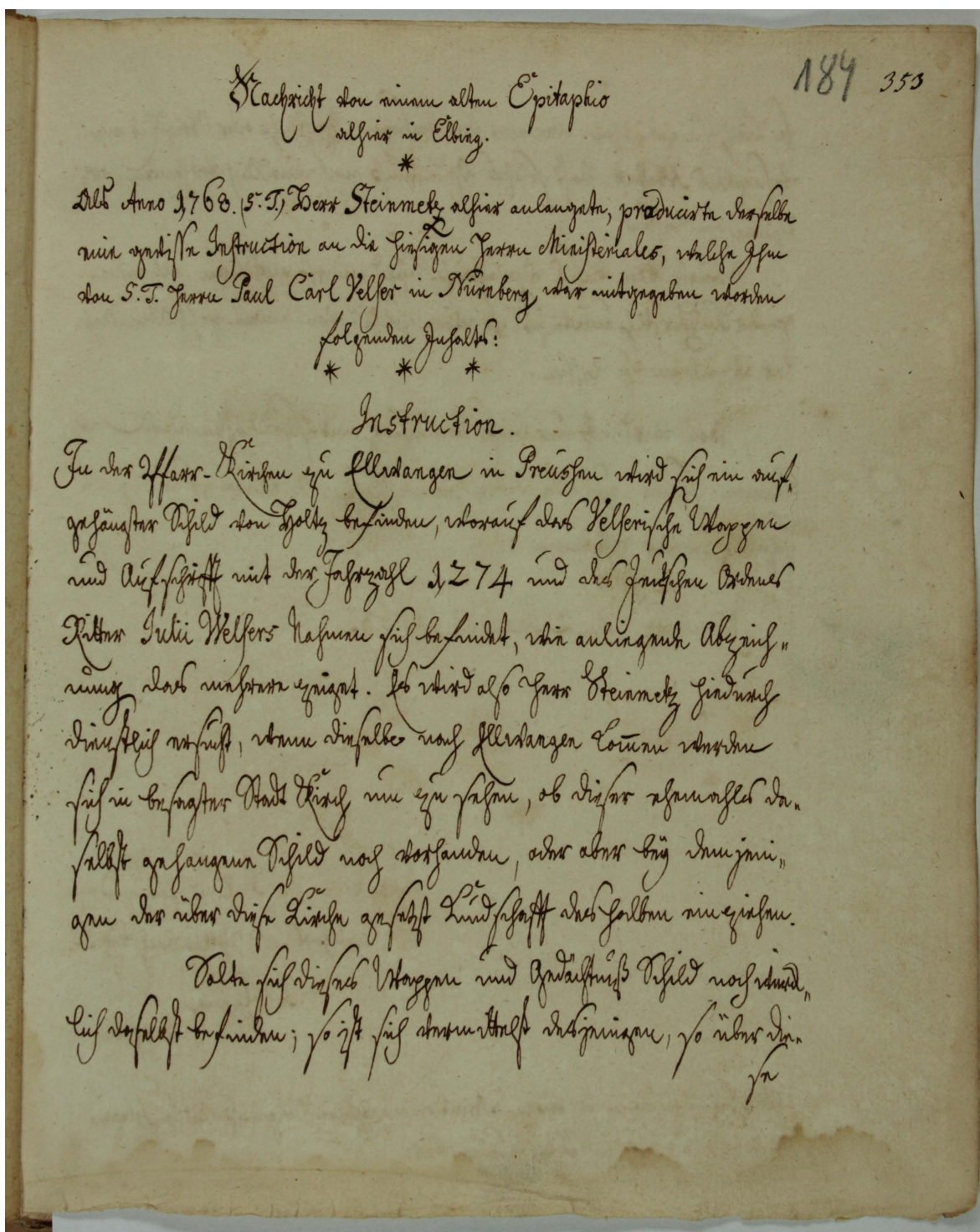
⁷ B. Schmid, *Der älteste Grabstein in St. Nikolai zu Elbing* „Elbinger Jahrbuch” 8, 1929, s. 206–208; idem, *Ein Figuren-Grabstein in Elbing aus dem 14. Jahrhundert* „Elbinger Jahrbuch” 15, 1938, s. 165–169. Por. K. M. Kowalski, *Średniowieczne inskrypcje elbląskie*, [w:] *Z przeszłości Elbląga*, red. A. Groth, Koszalin 1999, s. 45–49.

⁸ Archiwum Państwowe w Gdańsku, syg. AGP 492/971. Zob. też: E. Morcinek, *Inwentarz zbioru „Rękopisy elbląskie”*, Warszawa 1967, s. 187, nr 971.4.

⁹ „Nachricht von einem alten Epitaphio | alhier in Elbing. | Als Anno 1768 (5. J[anuar]) Herr Steinmetz alhier anlangte, producirte derselbe eine | gewisse Instruction an die hiesigen Herrn Ministeriales, welche Ihm | von S. T. [salvo titulo] Herrn Paul Carl Welser in Nürnberg war mitgegeben worden | folgenden Inhalts: | Instruction. | In der Pfarr-Kirche zu Ellwangen in Preussen wird sich ein auf, | gehängter Schild von Holtz befinden, worauf das Velse- rische Wappen | und Aufschrift mit der Jahrzahl 1274 (!) und des Teutschen Ordens | Ritter Julii Welsers Nahmen sich befindet, wie anliegende Abzeich- | nung das mehrere zeigt. Es wird also Herr Steinmetz hiedurch | dienstlich ersucht, wenn dieselbe nach Ellwangen komen werden | sich in besagter Stadt Kirch um zu sehen, ob dieser ehemals da- | selbst gehangene Schild noch vorhanden, oder aber bey demjeni- | gen der über diese Kirche gesetzt Kund- schaft deshalb einziehen. | Solte sich dieses Wappen und Gedächtniß Schild noch wirk- | lich daselbst befinden; so ist sich vermittels(t?) desjenigen, so über die- | [k. 184v] se Kirch zu gebiethen, oder aber der dasigen Geistlich- oder Obrigkeit ein | besiegeltes Attestat, dass solches Gedächtniß noch wirkklich vorhanden, er- | theilen zu lassen | Wür- de aber dieser Gedächtniß-Schild anderst aussehen, als anlie- | gender Kupferstich ausweist, so wäre solcher von einem geschickten Mah- | ler abzeichnen zu lassen. | Man wird nicht nur diese Bemühung mit schuldigstem Dank er- | kennen, sondern auch alle dabey habende Kosten Auslage so willig als | schuldig wieder restituiren. | Nürnberg den 2. Januarii 1768. | Paul Carl Welser von und zu | Neuenhoft und Költenbach bey St. | Wolfgang. | m[anu] p[ro] pria. | Dabey befand sich die in der obigen Instruction angegebene Abzeichniß welche folgen- | der gestalt sehr schön in Kupfer gestochen war:” Dr Juliane Marquard-Twarowski dziękuję za pomoc w lekcji tekstu dokumentu.

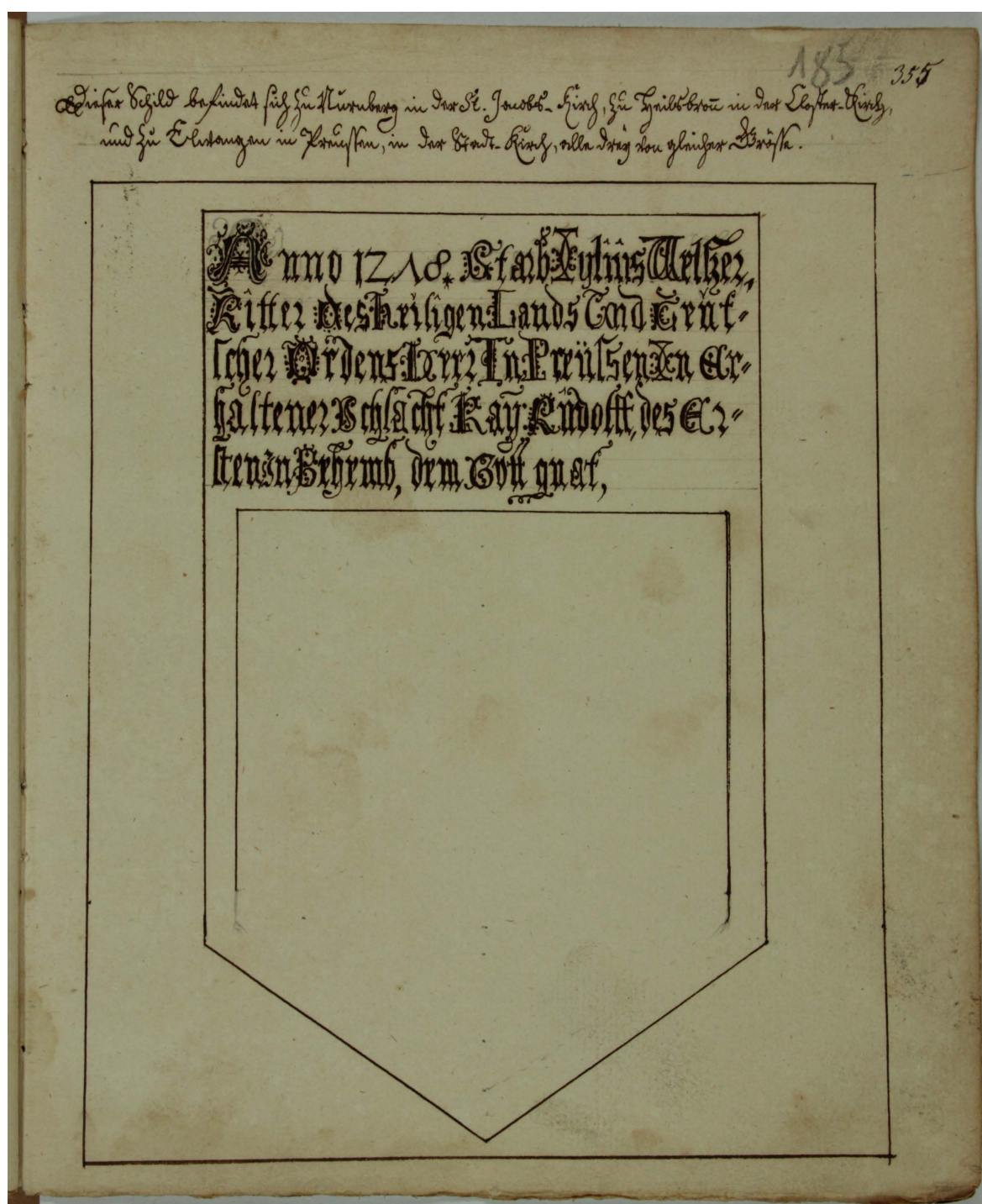
¹⁰ Powinno być „w Elblągu”, zob. niżej s. 63 i przyp. 17–18, 20–22. Ellwangen (Jagst) w Szwabii (Badania-Wirtembergia, rejencja Stuttgart; przy granicy z Bawarią); opactwo benedyktyńskie założone w połowie VIII w.; 1460–1802 księstwo kościelne (*Fürstprobstei*); po sekularyzacji (1802) włączone do Wirtembergii; nigdy nie podlegało władzy Prus.

¹¹ W inskrypcji przytoczonej poniżej zapisano datę „1278”.

1. *Nachricht von einem alten Epitaphio alhier in Elbing*, Archiwum Państwowe w Gdańsku 492, k. 184'.
Fot. Archiwum Państwowe w Gdańsku

ustalenia, kiedy ten szczyt trafił do miasta adresatów pisma, a gdyby się zachował — sporządzenia oficjalnego świadectwa istnienia dzieła. List z Neunhof uzupełniono miedziorytem opisanej tablicy. Gdyby ta poszukiwana wyglądała inaczej, należało wykonać jej profesjonalny odrys. Paul

3. Nachricht von einem alten Epitaphio alhier in Elbing, Archivum Państwowe w Gdańsku 492, k. 185.
 Fot. Archivum Państwowe w Gdańsku

Anno 1278 starb Julius Welser. | Ritter des Heiligen Lands Und Deut- | scher Ordens Herr In Preussen In
 Er- | haltener Schlacht Kay: Rudolff des Er- | sten In Behemb [Böhmen], dem Gott gnat

Legendę nad rysunkiem przepisano zapewne z oryginału „Instrukcji”:

Dieser Schild befindet sich zu Nürnberg in der St. Jacobs. Kirch, zu Heilbronn in der Closter. Kirch, | und
 zu Elwangen in Preussen, in der Stadt. Kirch, alle drey von gleicher Grösse.

*

Pytanie o reakcję elblązan na pismo barona Welsera (wysłane 9 lat przed wielkim pożarem miasta w roku 1777) pozostaje na razie bez odpowiedzi¹². Po epitafium nie ma śladu ani w farze elbląskiej, ani w jej historiografii, ale wzmianki o tym dziele pojawiają się w piśmiennictwie dotyczącym Welserów oraz — rzadziej — kościołów: św. Jakuba w Norymberdze (pierwotnie krzyżacki) i pocysterskiego w Heilsbronn, pełniącego funkcje nekropoli burgrafów norymberskich oraz frankońskiej linii Hohenzollernów. Bodaj najstarsza drukowana wiadomość o Juliusie Welserze i o upamiętniających go pomnikach wyszła spod pióra poety Christopha Arnolda (1627–1685) i została opublikowana w roku 1682¹³. Niespełna pół wieku później Johann Ludwig Hocker (1670–1746) wypowiedział się w referowanej sprawie najobszerniej, przytaczając wyciąg z rękopiśmiennej, bliżej nieokreślonej genealogii Welserów¹⁴. Streszczając: około roku 1225 cesarz Fryderyk II Hohenstauf (1220–1250) pasował na rycerza Juliusa Welsera, syna Konrada, za jego dokonania w Ziemi Świętej, a w roku 1243 (!) w Elblągu ów Julius został przyjęty do zakonu niemieckiego przez wielkiego mistrza Konrada von Thüringen (1239–1240), landgrafa heskiego¹⁵.

¹² Wymaga bowiem kwerend m.in. w Archiv der Freiherrlich von Welserschen Familienstiftung Schloß Neunhof (Lauf-Neunhof). Wiadomo, że Welserowie podjęli dwie próby odszukania tarcz herbowych w Ellwangen i w Elblągu: przez umyślnych w roku 1768 (chodzi zapewne o pismo, które znamy z odpisu, zob. przyp. 9) oraz korespondencyjnie w 1909 i 1913; obie zakończyły się niepowodzeniem. — H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung der Welser „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg“* 95, 2008, s. 150 i przyp. 188; przyp. 190 na s. 151. Informacji na temat epitafium Juliusa Welsera w Elblągu nie odnotowano w najnowszym opracowaniu innego zbioru rękopisów Welserów. — D. Radlmaier, *Handschriften der Welser, die Bibliothek der Paul Wolfgang Merckelschen Familienstiftung im Germanischen Nationalmuseum Nürnberg* (Nürnberger Werkstücke zur Stadt- und Landesgeschichte, 66), Nürnberg 2008, wg indeksu.

¹³ „Julius, Conradi F. ob gloriosissima facta, in propitia voluntate Friderici II. Imp. Eques creatus & gloriam maximis in patriam quoque meritis, praesantissimisque rebus gestis consecutus, anno 1243. datu benevolentiaque Conradi, Hassiae Landgravii, Summique Ordinis Teutonici tunc Magistri, hunc ipsum in Borussia adeptus est: Forti occubuit morte anno 1278, cum Imp. Rudolphus I. Ottocarum Bohemiae Regem, in ipsis S. Bartholomaei vigiliis, praelio superasset. Epitaphium Ipsi Elbingae Borussorum, in templo primario, datum, & clypeus Ejusdem Norimbergam, in Sacellum S. Ordinis transmissus fuit: Similis quoque in coenobio Hailsbrunensi, prope Onoldum, effulsit.” — *Viri illustres, Marci Velseri, vita, genus, et mors per Christophorum Arnoldum descripta*, [w:] *Marci Velseri, Matthaei F. Ant. N. Reip. Augustanae Quondam Duumviri, Opera Historica Et Philologica, Sacra Et Profana...*, Norimbergae, Mauritius 1682, s. 29.

¹⁴ „Anno 1278 starb Julius Welser Ritter des heiligen Lands und teutscher Ordens herr in Preussen nach erhaltener Schlacht des Kay. Rudolff des ersten in Behmen. d. G. g. Von diesem ist aus dem Welserischen Stamm-Buch Fol. 45 folgender Extract aus Nuernberg communiciret worden: «Dieser Julius Welser war Heinrichs von Anthony Bruder, auch Conradi Welsers Sohn. Er ward von Kayser Friderichen dem Andern, wegen seiner im heiligen Land geleisten treuen mannhafften Diensten, A. C. 1225. zum Ritter geschlagen, und dann um seines Ritterischen Wohlverhaltens willen von Herrn Conraden, Land-Grafen zu Hessen, Anno 1243. zu einem Mitglied und teutschen Ordens-Herrn zu Elbing mit voelligem Creutz investirt. Uber das wurde Er auch von hoechstgedachtem Kayser Friederichen dem Andern zum Kriegs-Rath gemacht, und Ihme jaehrlich die Seit seines Lebens aus der Rent-Cammer des Koenigreichs Sicilien 20. Marck Silbers Pension gereicht. Er starb in solchem seines Beruff ritterlich Anno 1278., als Kayser Rudolff der Erste Koenig Ottocarum in Boehmen am St. Bartholomei-Tag in der Schlacht ueberwunden. Sein Epitaphium ist zu Elbing in Preussen in der Pfarr-Kirch zu sehen. Ingleichen ist auch Ihme ein Schild nach Nuernberg in die Ordens-Capell, (heutig Tags zu St. Jacob) item einer in das Closter Hailsbronn im Marggrafthum Onolzbach, zu hangen verordnet worden, welche auch noch heutiges Tages allda zu finden” — J. L. Hocker, *Hailsbronnischer Antiquitäten-Schatz enthaltend derer uralten Burggrafen von Nürnberg ... in der vormahligen Closter-Kirche zu Hailsbronn befindliche Grab-Stätte Wappen und Gedächtnus-Schriefften...*, Nürnberg, Peter Conrad Monath 1731, s. 49–50.

¹⁵ Wielki mistrz Konrad von Thüringen nie mógł przyjąć Juliusa Welsera do Zakonu w 1243 r., ponieważ zmarł trzy lata wcześniej, 24 VII 1240 r. — Zob. np.: M. Wüst, *Konrad von Thüringen*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 31 [2010], szp. 745–747 <http://www.kirchenlexikon.de/k/konrad_v_th.shtml> (25.04.2010).

Krzyżacki przodek patrycjusza augsburskich i norymberskich, jako członek rady wojennej Fryderyka II, otrzymywał dożywotnio z kasy królestwa Sycylii 20 srebrnych marek. Zginął w bitwie pod Suchymi Krutami (25 VIII 1278), walcząc po stronie Rudolfa I Habsburga (król niemiecki 1273–1291), a pamięć o nim utrwały: epitafium w farze w Elblągu oraz tarcze (*Totenschild*) z herbem Welserów, zawieszone w kościołach św. Jakuba w Norymberdze i klasztornym w Heilsbronn koło Ansbach.

Szczegóły biograficzne Juliusa Welsera powtarzano w 2. połowie XVIII w., przy czym informacje o pomnikach rycerza zmieniły się, chyba w wyniku publikacji Paula von Stetten (1731–1808)¹⁶. Albowiem po roku 1762 nie rozróżniano już epitafium w Prusach i tablic z herbem we Frankonii (Norymberga, Heilsbronn), lecz twierdzono, że były to trzy tarcze „o jednakowej wielkości”, a zamiast Elbląga wymieniano „Ellingen in Preußen”¹⁷ lub — jak u von Stettena i w „Instrukcji” — „Ellwangen in Preusen”¹⁸. Później wzbogacono życiorys Welsera o nowe szczegóły. Wprowadził je chyba Joseph von Hormayer (1782–1848); niestety, nie ujawniono przesłanek jego stwierdzeń¹⁹. I tak, rycerz Julius miał pełnić funkcje komtura w Elblągu i chrystianizować pogańskich Prusów, a jego epitafium znów lokalizowano w Elblągu: „zu Elbing in Preußen in der Stadtkirche”²⁰, „in der Pfarrkirche zu Elbingen”²¹ lub „in Preußisch-Elbing”²². Co do „misyjnej” działalności Juliusa Welsera, to wypada od razu stwierdzić, że nie występuje on ani w wykazach

Jako datę wstąpienia Juliusa Welsera do Zakonu podawano również rok 1248. — J. G. Biedermann, *Geschlechtsregister des hochadelichen Patriciats zu Nürnberg, welches aus denen bewährtesten Urkunden, Kauf-, Lehen- und Heyrathsbriefen, gesammelten Grabschriften*, Bayreuth, Dietzel 1748; Nachdr. — Neustadt a.d. Aisch, [1988], Tabvla DLIII *Von denen Grafen, Freyherren und Herren Welsern*.

¹⁶ Jego zdaniem Julius Welser „soll zu Elbing in Preußen begraben liegen”, a jego „Toden-Schild befindet sich zu Nürnberg in St. Jacobs-Kirche, zu Heilsbrunn in der Kloster-Kirche, und zu Ellwangen in Preußen, in der Stadt-Kirche, alle von gleicher Größe, und hat Umschrift: A. 1278. starb [...]” — P. von Stetten, *Geschichte der adelichen Geschlechter in der freyen Reichs-Stadt Augsburg ...*, Augsburg, Johann Jacob Haid, 1762, s. 99; 26, 98–99. Ellwangen — zob. wyżej przyp. 10. Przesłanką łączenia Welserów z Ellwangen był może taki sam motyw (lilia — zob. niżej s. 64 i przyp. 24) w herbach rodu i klasztoru. Na temat herbu Ellwangen zob. np.: J. A. Lorent, *Denkmale des Mittelalters in dem Königreiche Württemberg. Photographisch mit erläuterndem Texte dargestellt von... Die Stifts-Kirche von Ellwangen*, Mannheim 1869, s. 16, 35, 64–65.

¹⁷ *Von Denkmählern, als Quellen der Nürnbergschen Geschichte*, [w:] *Materialien zur Nürnbergschen Geschichte*, Herausgegeben von J. Ch. Siebenkees, Bd. I. 2, Nürnberg, Schneider 1792, s. 66–67. Ellingen (Środkowa Frankonia), XIII w.–1796 r. komenda krzyżacka, siedziba komtura krajowego baliwatu Frankonii; 1796–1806 miasto zajęte przez Prusy, następnie w granicach Bawarii. Fara św. Jerzego (św. Michała) wzniesiona w latach 1729–1731. — G. Dehio, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler. Bayern I: Franken*, bearbeitet von T. Breuer, F. Oswald, F. Piel, W. Schwemmer u.a., [München, Berlin] 1979, s. 251.

¹⁸ G. A. Will, *Bibliotheca Norica Williana oder Kritisches Verzeichnis aller Schriften welche die Stadt Nürnberg angehen...*, Partis I. *Scriptorum ad historiam politicam pertinentium*, Sectio II., Altdorf, Johann Paul Meyer, 1772, s. 264; G. W. Zapf, *Augsburgische Bibliothek. Oder historisch-kritisch-literarisches Verzeichnis aller Schriften welche die Stadt Augsburg angehen und deren Geschichte erläutern...*, Bd. 1, Augsburg, Lotter 1795, s. 193.

¹⁹ J. von Hormayer, *Philippine Welser von Augsburg, Gemahlin Ferdinand's Erzherzogen zu Oesterreich, Landesfürsten in Tirol. 1548–1580*, „Urania. Taschenbuch für Damen auf das Jahr 1818”, s. 106; przyp. na s. 146 — szczupłość miejsca nie pozwoliła redakcji czasopisma zamieścić podanych przez autora źródeł. Zob. też m.in.: *Neues Rheinisches Conversations-Lexicon oder encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände ...*, Bd. 12, Köln am Rhein 1836, s. 299; J. von Hormayr, *Die schöne Welserin*, „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte” 36 (n. F. 18), 1847, s. 25–26; [E. J. Nesper], *Der letzte Ritter und sein Lieb. Historisch-romantische Skizze aus Augsburg's Vorzeit*, [w:] *Dr. Falkner's gesammelte Schriften*, Bd. 2. *Erzählungen*. Th. 2, Leipzig 1857, s. 186–187.

²⁰ G. W. K. Lochner, *Nürnberger Jahrbücher aus den bis jetzt bekannten ältesten Monumenten der deutschen Geschichte...*, Zweites Heft. Erste Abtheilung. *Von 1219 bis 1291*, Nürnberg 1834, s. 57.

²¹ R. G. Stillfried, *Kloster Heilsbronn. Ein Beitrag zu den Hohenzollerischen Forschungen*, Berlin 1877, s. 212.

²² G. Muck, *Geschichte von Kloster Heilsbronn*, Bd. 2, Nördlingen 1880, s. 272.

komturów elbląskich, ani wśród znanych braci zakonu krzyżackiego czynnych w Prusach w XIII wieku²³. A zatem — pomimo wakatów na stanowisku przełożonego konwentu w Elblągu XIII stulecia i niedostatków ówczesnych źródeł pisanych — obecność antenata patrycjusza augsburskich i norymberskich w państwie krzyżackim wydaje się mało prawdopodobna.

*

Tarcze upamiętniające Juliusa Welsera (il. 4–5), z malowanym herbem rodu (w polu srebrno–czerwony dzielonym w słup lilia czerwono–srebrna²⁴) na tle godła Zakonu (czarny krzyż łaciński o rozszerzających się ramionach), zachowały się u św. Jakuba w Norymberdze²⁵ oraz w tak zwanej kaplicy rycerskiej (*Ritterkapelle*) przy kościele w Heilsbronn²⁶. W średniowieczu moment wykonania nagrobka czy epitafium zazwyczaj nie odbiegał zbyt od daty zgonu upamiętnionej osoby. Do licznych wyjątków od tej reguły wypada zaliczyć również frankońskie pomniki Juliusa Welsera. Pod koniec XVIII wieku tarczę norymberską analizował Johann Christian Siebenkees i stwierdził, że mimo określonego roku zgonu rycerza (1278) nie może być ona dziełem XIII w. ze względu na język i rodzaj dialektu w napisie oraz jego cechy paleograficzne (krój liter)²⁷. Johann Christoph Ernst Lösch, autor pierwszej monografii kościoła św. Jakuba w Norymberdze²⁸, oraz Paul Johannes Rée, autor bodaj najwcześniejszego przewodnika po tej świątyni²⁹, nie mieli wątpliwości co do przynależności Juliusa Welsera do zakonu krzyżackiego i momentu jego śmierci. Odczuwał je Johann Michael von Welser (1808–1875) rozważając rzeczywistość postaci odległego przodka i faktyczne znaczenie upamiętniających go tarcz herbowych w Heilsbronn i w Norymberdze dla genealogii rodu³⁰. Natomiast syn Johanna Michaela, Ludwig, który przysposobił do druku i wydał dzieło swego ojca³¹, po przeprowadzeniu dodatkowych kwerend archiwalnych stwierdził, że Julius Welser to postać fikcyjna³². Jednakże do niedawna ustaleń tych nie uwzględniano w kolejnych wypowiedziach na temat epitafiów frankońskich.

²³ J. Voigt, *Namen–Codex der Deutschen Ordens–Beamten, Hochmeister, Landmeister, Großgebietiger, Komthure...*, Königsberg 1843, s. 28; B. Jähnig, *Wykaz urzędów. Dostojnicy zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, R. Czaja, Toruń 2000, s. 108; M. Dorna, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309. Studium prozopograficzne*, Poznań 2004, s. 384.

²⁴ Najstarszym świadectwem używania lilii jako godła Welserów jest pieczęć Bartłomieja I Welsera przy dokumencie z 1317 r. — P. Geffcken, *Die Welser und ihr Handel 1246–1496*, [w:] *Die Welser. Neue Forschungen zur Geschichte und Kultur des oberdeutschen Handelshauses*, hrsg. von M. Häberlein, J. Burchardt, Red. J. Holuba, T. Hörmann, Berlin 2002, przyp. 32 na s. 35, il. 8 na s. 167.

²⁵ Zawieszona w chórze, na ścianie pd., na zach. krańcu szeregu podobnych tarcz; drewno, 68×41 cm.

²⁶ Zawieszona na ścianie pd., po restauracji kościoła 1861–1866 między 1. a 2. oknem od wsch. — R. G. Stillfried, op. cit., Grundriss 15; obecnie „przed pd–zach kątem”; szer 40 cm. — H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung...*, przyp. 181 na s. 148. Dr Hartmut Bock, Kelkheim, przesłał mi fotografię epitafium Juliusa Welsera w Heilsbronn i wyraził zgodę na jej publikację, co zachowuję z wdzięcznością w pamięci.

²⁷ *Von Denkmählern, als Quellen der Nürnbergischen Geschichte*, [w:] *Materialien zur Nürnbergischen Geschichte*, hrsg. von J. Ch. Siebenkees, Bd. I. 2, Nürnberg, Schneider 1792, s. 66–67.

²⁸ J. Ch. E. Lösch, *Geschichte und Beschreibung der Kirche zu St. Jacob in Nürnberg, nach ihrer Erneuerung im Jahre 1824/25 entworfen von...*, Nürnberg 1828², s. 33–34.

²⁹ P. J. Rée, *Führer durch die St. Jakobskirche in Nürnberg*, Nürnberg [1889], s. 4, nr 6.

³⁰ H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung...*, s. 150–151 i przyp. 189.

³¹ *Die Welser, des Freiherrn Johann Michael von Welser Nachrichten über die Familie*, [przygotował do druku L. von Welser], Nürnberg 1917 Bd. 1–2.

³² L. von Welser, [Über eine Reihe von Urkundenfälschungen] „Verein für Geschichte der Stadt Nürnberg. Jahresbericht über das sechunddreissigste Vereinsjahr 1913”, Nürnberg 1914, s. 31; *Die Welser...*, Bd. 1, s. 12–14; Bd. 2, s. 9, nr 6. Zob. też: H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung...*, s. 151 i przyp. 190.

Alexander von Dachenhausen w całościowym opracowaniu tarcz herbowych w kościele św. Jakuba w Norymberdze opisał również tę, upamiętniającą Juliusa Welsera, oraz przytoczył cytowany wyżej napis, wraz z dopiskiem informującym o jej restauracji w roku 1693³³. Wówczas — jak sądził Bernhard Schmid — zmieniono na epitafium datę śmierci rycerza; miał on zginąć w roku 1370 w bitwie nad Rudawą³⁴, stoczoną przez Krzyżaków z Litwinami, a nazwę tego pola bitwy konserwator Prus Zachodnich odcyfrował na epitafium; przeczytał bowiem „Schlacht bey Rudaw” zamiast „Schlacht Kays: Rudolff” (il. 4). Przypuszczalnie tę skażoną lekcję inskrypcji warunkował jej ówczesny stan zachowania. Według Kurta Pilza tarcze u św. Jakuba przed 1939 rokiem „były bardzo przemalowane i przybrudzone” („Die Schilde waren sehr übermalt und verschmutzt.”) i czekała je rychła restauracja³⁵. Pilz w swojej pracy pominął omawiane epitafium³⁶; może uważał je za dzieło nowożytne. Po II wojnie światowej, do początku lat sześćdziesiątych tarcza znajdowała się w norymberskim kościele św. Piotra, a tekst epitafium był prawdopodobnie nadal niezbyt czytelny, bo datę odnowienia tablicy — rok 1693 — autorzy krótkiego inwentarza zabytków, opatrzyli znakiem zapytania³⁷. Ernst Eichhorn tarczę Juliusa Welsera datował na rok 1608 (bez podania przekonującej podstawy) i zwrócił uwagę na jej nietypowy, rzadko występujący pięcioboczny kształt³⁸. Zdaniem Gerharda Rechtera tę pamiątkową tablicę odnowiono lub wykonano w roku 1693, co świadczy o pielęgnowaniu przez Welserów tradycji rodzinnych³⁹. Dieter Weiss „tarcze zaprzysiężenia” (*die Aufschwörschilde*; upamiętniające wstępujących do Zakonu) zachowywane w norymberskim kościele św. Jakuba przywołał jako świadectwa przynależności tamtejszych patrycjuszy do pocztu rycerzy krzyżackich; na końcu ich listy umieścił Juliusa Welsera, lecz przy dacie jego śmierci postawił znak zapytania⁴⁰. Informacja o odnowieniu tarczy w roku 1693 skłoniła Klause Militzera do powściągliwości w traktowaniu informacji o wstąpieniu bliżej nieznanego Juliusa Welsera do Zakonu w roku 1248⁴¹; podobne stanowisko zajął Werner Paravicini⁴².

³³ „Anno 1248 starb Julius Welser Ritter [...] verneuert 1693”. — A. von Dachenhausen, *Die Wappenschilder der Deutschordensritter in der St. Jakobikirche in Nürnberg*, „Roland. Archiv für Stamm- und Wappenkunde” 16, 1915/1916, s. 11–14, tu s. 14 nr 26.

³⁴ B. Schmid, *Kriegergrabmal-Beratung in Westpreussen*, [w:] *Die Denkmalpflege in der Provinz Westpreussen in den Jahren 1918 und 1919*, 16. Bericht, Danzig 1920, s. 15.

³⁵ K. Pilz, *Der Totenschild in Nürnberg und seine deutschen Vorstufen. Das 14.–15. Jahrhundert*, „Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg” 1936–1939, s. 77.

³⁶ Ibidem, s. 104–105.

³⁷ G. P. Fehring, A. Ress, *Die Stadt Nürnberg. Kurzinventar* (Bayerische Kunstdenkmale, hrsg. von H. Kreisel und A. Horn), Bd. X, München [1961], s. 344.

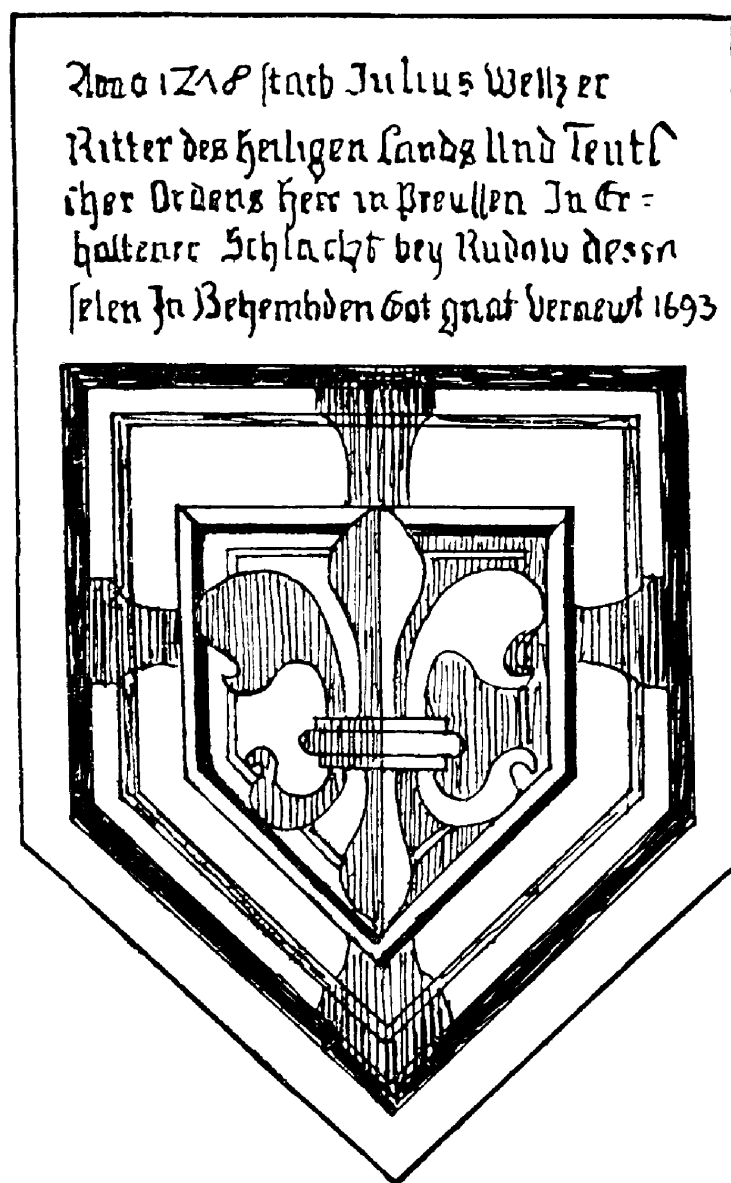
³⁸ Datowanie z powołaniem się na opis w dokumentacji fotograficznej wykonanej w 1950 roku; Hochbauamt Nürnberg, Fotoliste, „Totenschilder”, Nr. 33. — E. Eichhorn, *Die Kunstdenkmäler der Heilig-Kreuz-Stiftung*, [w:] H. F. Haller von Hallerstein, E. Eichhorn, *Das Pilgrimspital zum Heiligen Kreuz vor Nürnberg. Geschichte und Kunstdenkmäler*, Nürnberg 1969, s. 254 i przyp. 1073; s. 244.

³⁹ G. R[echter], VIII.4.19 t. *Toten- und Aufschwörschilde von Deutschordensrittern*, [w:] *800 Jahre Deutscher Orden. Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg...*, hrsg. von G. Bott, U. Arnold, Gütersloh, München 1990, s. 544.

⁴⁰ D. J. Weiss, *Die Geschichte der Deutschordens-Ballei Franken im Mittelalter* (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte, 39), Neustadt a. d. Aisch 1991, s. 338 i przyp. 102.

⁴¹ K. Militzer, *Der Deutsche Orden in den großen Städten des Deutschen Reiches*, [w:] *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich*, hrsg. von U. Arnold, (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 44), Marburg 1993, przyp. 133 na s. 206; zob. wyżej s. 62 i przyp. 15.

⁴² W. Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, Teil 2 (Beihefte der Francia, 17. 2), Sigmaringen 1995, s. 120 i przyp. 580.

4. Norymberga, kościół św. Jakuba. Tarcza Juliusa Welsera.
Rys. wg Schmid, *Die Denkmalpflege in der Provinz Westpreussen*

Tarcza Juliusa Welsera w Heilsbronn (il. 5), wzmiankowana w starszym piśmiennictwie wraz z bliźniaczą tablicą norymberską, budziła mniejsze zainteresowanie. Odnotowali ją Johann Michael Fuchs⁴³ i Rudolph Stillfried-Alcántara, który stwierdził, że jest ona „bardzo odnowiona” („sehr renoviert”), co zdają się potwierdzać sformułowania *Verneirt 1618. Dann 1750*, dopisane na końcu tekstu epitafium⁴⁴. Autorzy późniejszych opracowań na temat opactwa w Heilsbronn — sławnego z licznych dzieł rzeźby i malarstwa gotyckiego a także jako nekropola Hohenzollernów — pomijali interesującą mnie tarczę.

⁴³ J. M. Fuchs, *Einige Notizen zur Schul-Geschichte von Heilsbronn und Ansbach*. ..., Ansbach 1837, s. 8, nr 18.

⁴⁴ R. G. Stillfried, op. cit., s. 73.

5. Heilsbronn, Kaplica rycerska przy kościele d. opactwa cystersów.
Tarcza Juliusa Welsera. Fot. Hartmut Bock

Wyniki najnowszych badań nad dziejami rodu Welserów, a zwłaszcza wyjaśnienia procesu tworzenia ich genealogii, wywodzonej od bizantyńskiego wodza Belizariusza (zm. 565), oraz starań o nobilitację ich gałęzi augsburskiej i norymberskiej⁴⁵, w pełni potwierdzają długo niedo-

⁴⁵ M.in.: P. Geffcken, op. cit., s. 27–167; H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung...*; idem, *Die Insinuation von Privilegien an Reichskammergericht, Reichshofrat und Kaiserlichem Hofgericht zu Rottweil, um sie „zue schützen und handt zu haben“*, [w:] A. Amend, A. Baumann, S. Wendehorst, S. Wunderlich (hrsg.), *Reichsstadt Frankfurt als Rechts- und Gerichtslandschaft im Römisch-Deutschen Reich*, München 2008, s. 47–54. Zob. też: B. Mauer, *Patrizisches Bewußsein in Augsburger Chroniken, Wappen- und Ehrenbüchern*, [w:] W. Rösener (hrsg.), *Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, (Formen der Erinnerung, 8), Göttingen 2000, s. 166–169.

strzegane stwierdzenia Ludwiga von Wesler dotyczące jego krzyżackiego przodka⁴⁶. Dziś nie ulega wątpliwości, że rycerz Julius to postaci fikcyjna, a metryki jego tablic herbowych w Norymberdze i w Heilsbronn są nowożytnie; obie tarcze powstały najprawdopodobniej około roku 1618 z inicjatywy Sebastiana IV Welsera (1589–1634)⁴⁷. W tej sytuacji domniemane epitafium elbląskie, które miało upamiętniać wymyśloną w XVII stuleciu postać Juliusa Welsera, traci znaczenie dla badań średniowiecznej sztuki sepulkralnej w Prusach.

Zakonowi przypisano istotną rolę we wczesnych dziejach rodu Welserów, ale wyjaśnienie intrygujących okoliczności włączenia Elbląga, jednego z głównych ośrodków dawnego państwa krzyżackiego w Prusach, do literackich wydarzeń zawartych w genealogii tych patrycjuszy związanych z Augsburgiem, Norymbergą i z Ulm wypada pozostawić nowożytnikom.

⁴⁶ Zob. wyżej s. 64 i przyp. 31–32.

⁴⁷ H. Bock, *Die Familiengeschichtsschreibung...*, s. 148–149 i przyp. 180–183.

Spis treści

<i>Stefan Krzysztof Kuczyński 13 I 1938 — 3 I 2010</i> (Sławomir Górzyński)	3
<i>Bibliografia prac profesora Stefana K. Kuczyńskiego z zakresu heraldyki i nauk pokrewnych (2002–2008)</i> (Sławomir Górzyński)	7

ROZPRAWY I STUDIA

Piotr Andrzej Dmochowski i Andrzej Sikorski — <i>Rzekomi Piastowie mazowieccy</i>	11
Bogdan Wojciech Brzustowicz — <i>O urzędzie herolda na dworze pierwszych Jagiellonów, czyli głos w dyskusji nad jego organizacją i znaczeniem w późnośredniowiecznej Polsce</i>	29
Tadeusz Jurkowlaniec — <i>Elbląskie epitafium Juliusa Welsera. Z badań nad średniowiecznymi nagrobkami w Prusach</i>	57
Artur Badach — <i>O kilku oryginalnych wywodach genealogicznych w polskiej sztuce sepulkralnej okresu baroku</i>	69
Iwona M. Dacka-Górzyńska — <i>„Polski Kodeks Honorowy” Władysława Bozewicza</i>	81
Wojciech Tutak — <i>Zespoły herbów miejskich w Warszawie</i>	91
ks. Paweł Dudziński — <i>Herb miasta Kolbuszowej. Przyczynek do prac Komisji Heraldycznej przy MSWiA</i>	123

DYSKUSJE

Witold Garbaczewski — <i>W sprawie tzw. „ukoronowanego orła” na denarze Bolesława Chrobrego</i>	141
---	-----

RECENZJE

Jerzy Horwat, <i>Piastowie górnośląscy</i> , Bytom 2007 („Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Historia”, z. 8), ss. 186, [1] k. tabl. złoż. (2 tablice genealogiczne), il. czarno-białe (Piotr Andrzej Dmochowski i Andrzej Sikorski).	151
---	-----

